

Duhovna kultura pri Slovencih*

BOGOMIR NOVAK

POVZETEK

Naša duhovna kultura se je razvijala pod vplivom nerazvitega gospodarstva in ideologizirane politike. Ker so imeli glavno vlogo pri njenem razvoju pisatelji, govorimo o literarnem humanizmu. Samostojna slovenska država še ne pomeni tudi pričakovanega razcveta duhovne kulture. Ta je po konceptu Svetine daljnovidni projekt izražanja nacionalnih potencialov z učenjem od drugih kultur. Naš nacionalni značaj je črtomirovsko razdvojen z ločitvijo duhov in neuroticizmom. Gre za to, da bi dosegla duhovna kultura tudi duhovno stopnjo in ne le estetsko ali vzgojno. Zato naše šole še ne morejo vzgajati duhovne kulture v polnem smislu te besede.

ABSTRACT

SPIRITUAL CULTURE IN THE SLOVENES

Our spiritual culture developed in the influence of undeveloped economy and ideological politics. Because writers have had a main role by its creation, it can speak of literary humanism.

Independent slovene state does not mean growing of the spiritual culture. It is accordingly to Svetina concept far-seeing project of expressing national capabilities with learning of the other cultures. Our national character is disunited (cleaved) like Črtomir (national heros) with the separate of spirits and neurotizism. Our spiritual culture is on the estetical and educational level of development and not yet on the spiritual level itself. But it is necessary to reach it. Therefore our schools cannot teach spiritual culture in the right meaning of this word.

Moto:

Živi z vsem srcem,

ker se skozi srce izteka življenje.

(Heidegger)

* Prevod istoimenskega referata z mednarodnega simpozija "Duhovna kultura in mednarodni odnosi".

Teze:

1. Čeprav je slovenska duhovna kultura specifični del evropske, pa še ni njen integralni del. Literarni humanizem je nujni, toda ne zadostni del naše politične samostojnosti. Ta humanizem je estetska stran naše eksistence.

2. Slovenci na nek način še ohranjamo tradicionalne občutke majhnosti, manjvrednosti, zamudništva in hlapčevstva. Vprašanje je, kako te občutke lahko presežemo.

3. Možna prognoza za nastanek novih kultur (vključno z našo) je katarza za novo kalokagatijo.

Ad 1) Vprašanje duhovne kulture Slovencev je širše vprašanje, ki je povezano z vprašanjem evropske in svetovne kulture tako kot je povezan del s celoto. Zato se ne bo ukvarjal s posebnimi področji duhovne kulture, ampak s skupnimi lastnostmi vseh. Poznamo tezo, da je tehnična civilizacija bolj razvita kot duhovna kultura. Vsaka kultura je prostor razvoja ustvarjalnih sil. Duhovna kultura je večznačni pojem. V običajnem smislu pomeni vsa področja duhovne dejavnosti: umetnost, religijo, filozofijo in znanost. Duhovna kultura je tesno povezana z materialno kulturo kot ekonomsko bazo družbe s produkti materialne proizvodnje. Materialna kultura ni nujni pogoj duhovne, ker se le-ta lahko razvija sorazmerno neodvisno od nje. Naša duhovna kultura se je razvijala brez ustreznih materialnih pogojev. Danes pomeni vprašanje življenja in živosti duhovne kulture hkrati vprašanje kulture življenja (nasproti kulturi smrti). Nismo samo ustvarjalci kulture, ampak tudi njeni sprejemniki in kritiki. Kultura nastaja iz različnih motivov: ljubezen do duhovne svobode, upanje v lepšo in boljšo prihodnost ali strahom pred življenjem.

Ker je Slovenija tranzitna dežela, se naša duhovna kultura nahaja v kontekstu evropske in svetovne (vzhodne in zahodne) kulture. Naša duhovna kultura je bolj zahodna kot vzhodna, bolj evropska kot zunajevropska. Bistvo evropske kulture je dostojanstvo osebnosti in pravica do različnosti na različnih področjih življenja.

Danes je cilj kulture kvaliteta življenja. Slovenija je del srednje Evrope. Imamo zahodno sposobnost racionalnega mišljenja (instrumentalna racionalnost pri Habermasu) in sposobnost vizualizacije vzhodnjakov. Naša kultura se je bistveno razvila v času moderne, v kateri dominira homo duplex z dualistično kulturo.

Specifičnost našega razdvojenega človeka je v morda preveliki odvisnosti od zunanjih vplivov. Slovenska besedna umetnost se je bistveno razvila od razsvetljenstva dalje (Trubar). Zato govorimo o literarnem sindromu celotne kulture. Literarni humanizem ne more niti v Evropi niti kje drugje postati dejanski humanizem. Že dolgo časa govorimo o krizi humanizma in evropske zavesti. Vprašanje duhovne kulture je vprašanje človeka kot duhovnega in kulturnega bitja. To vprašanje presega nacionalne meje, ker se parcialno bitje ne more spoznati kot duhovno bitje. Na vprašanje po duhovnosti človeka današnje kulture še ne morejo odgovoriti, ker so preveč različne. V nacionalistični kulturi človek zanika svojo svobodo razvoja. Slovenska kultura je delno zaprta, sicer pa je bolj odprta do kultur sosednjih narodov kot je bila v preteklosti, k čemur vodijo novi integracijski procesi v Evropi in komunikacijske možnosti.

Zaradi različnih razlogov le delno razumemo celotno duhovno kulturo. Prvi razlog je, da smo jo v šoli površno spoznavali. Šola ima odgovorno vzgojno nalogo pri spoznavanju vzhodne in zahodne kulture, ki pa jo le delno opravlja (Svetina, 1992). Drugi razlog za takšno stanje je pretežno materialna usmerjenost našega življenja. Tretji razlog: naše podzavestne nagone še nismo kulturno presegle. "Pošasti" te podzavesti so nastale kot posledica pritiskov tujih držav - imperijev na existenco našega naroda. Četrty razlog pa je v spoznanju, da obstoječa duhovna kultura pomeni skladišče še nedoživete ustvarjalne energije. V smislu še neobstoječe kulture je človek še nebvajoče

(Noch nicht Seiende pri Blochu).

Šele socializem je uveljavil mit, da lahko obvladamo zgodovino. Vendar še do danes 'nismo pojedli jabolko spora' in našli sprave, ker nismo razvili kulture dialoga. Razumevanje kulture pomeni razumevanje nas samih, kaj zmoremo in smemo, katere so naše močne in šibke točke, kaj smo in kaj naj bi bili. Duhovno kulturo ustvarjamo zato, da bi si odgovorili na glavna eksistencialna vprašanja. Dokler ostaja naše življenje problematično, moramo ustvarjati vedno novo duhovno kulturo, ki je v nenehnem procesu transformacije. Industrijska moderna kaže tudi v našem prostoru številne negativne strani. Naša duhovna kultura bo še nekaj časa bolj moderna kot postmoderna.

Ad2) Pogosto se sklicujemo na naše (manjvrednostne) občutke, ki jih imamo zaradi močnih sosedov. Smo zelo samokritični. Tako pogosto bolj vidimo negativne kot pozitivne strani našega nacionalnega značaja. V tem je subjektivna, estetska stran naše kulture. Obstaja nekaj teorij, ki to stanje pojasnjujejo. Zelo znana je teorija o kompenzaciji naše majhnosti in ogroženosti. Manj znana je teorija o zadovoljitvi duhovnih potreb. Ne moremo zadovoljiti več kulturnih interesov kot jih imamo. Slovenci smo bili nedavno (po merilih Marxa in Engelsa) nezgodovinski (slovanski) narod. Nimamo 'fenomenologije duha', kot jo je artikuliral Hegel za nemški narod. V 19. in 20. stoletju, času ideologije pangermanstva in panslovanstva nismo imeli potrebe po takšni fenomenologiji. Vendar prevladujoče imperialistične kulture z asimilacijskimi težnjami niso pomenile, da nimamo zgodovine. Zgodovina naroda pomeni najprej kulturno zgodovino (Trstenjak, 1991). Obstaja premalo duhovne kulture v politiki in premalo politike v duhovni kulturi. Tradicionalno so pisatelji mislili to, kar politiki niso mogli ali hoteli napraviti.

Glavna pretnja razvoju naše kulture me prihaja od zunaj, ampak od znotraj. Imamo nevrotični značaj (Trstenjak, 1991) oz. psihoticični značaj z nagnenji k agresivnosti, dominantnosti in dogmatizmu (Muscek, 1993). Smo nestrpni do drugače mislečih. Ločitev duhov je že povzročilo zgodovinsko škodo. Ogrožanje je znak še nekultivirane animaličnosti naše podzavesti.

Slovenci bomo morali v prihodnosti razviti novo senzibilnost (common sense). Nimamo novega programa zedinjene Slovenije, čeprav nismo relaizirali starega (Kovačič - Peršin, 1993). Ni jasno, kaj to pomeni. Politično samostojnost smo dosegli v bornem času. Danes je čas:

1. krize tehnične zavesti,
2. konca velikih ideologij (npr. o neomejeni industrijski rasti),
3. nove integracije in dezintegracije,
4. konca (dekonstrukcije) substancialnega subjekta.

Politična in ekonomska samostojnost lahko razvoj duhovne kulture pospešujeta ali zavirata. Manjkajo koncepcija, vizija in verjetno tudi stimulacija razvoja duhovne kulture. V preteklosti je naša literarna umetnost prevzela vlogo manjkajočega političnega vpliva, ki je postala tudi posebna pot k samostojni državi v letu 1991. Po osamosvojitvi prevzema vlogo korekture napačnih političnih odločitev.

Videli smo, da se najbolj zavedamo estetskih, manj pa vzgojnih ali vzgojnih ali duhovnih stopenj kulture. Duhovna kultura se mora tudi duhovno manifestirati, sicer je podrejena drugim področjem človeške dejavnosti. Marksistična teza o primarnosti materialne kulture in sekundarnosti duhovnosti vodi k nerazvitosti slednje. V prostoru prejšnje Jugoslavije se je pokazala ta situacija zaradi etnocentričnih in etnocidnih posledic. Nujno je, da decentriramo ogroženost slovenske kulture v diskurzivni racionalnosti in jo opazujemo v politični in družbeni racionalnosti. Kljub procesom racionalizacije in demokratizacije, ki so se začeli z letom 1980, imamo še v pretežni meri tradicionalni značaj (Kolenc, 1993:210). Vprašanje po kulturni avtonomiji nacionalne

manjšine je še vedno zelo aktualno. V političnih procesih dezintegracije v 90. letih se je pokazalo, da politična samostojnost še ne jamči kulturne.

Ad3) V svetu še ne obstaja sinteza vzhodno - zahodne kulture. Vsaka kultura namleti na težave pri svojem razvoju. Veliki narodi še nimajo ustreznega razumevanja malih narodov in njihovih kultur. Vprašanje je, ali bo 'light age' prinesel integralno kulturo z ideali svobode in modrosti (Gerken, 1990). Lahko se zgodi, da bodo ideje nove kulture ostale le abstraktne. Samo v procesih globalizacije in dezintegracije lahko preživimo. Duhovna kultura ne bo nikoli izgubila nacionalne identitete in kontinuitete zaradi procesov individualizacije, personalizacije in regionalizacije, vendar se zaradi integracije tudi ne bo omejila le na nacionalne meje.

Nobene vrste duhovne kulture še nismo razvili do zavidljive ravni. Neenotnost naše kulture izhaja iz občutka ogroženosti. Razdvojenost naše kulture simbolizira Črtomir - junak iz Prešernove pesnitve Krst pri Savici. Črtomir je simbol prehoda naše kulture iz poganske v krščansko fazo oz. v abstraktnem smislu permanentne transformacije kulture. Sedaj gre za prehod iz moderne v postmoderno. Slovenci smo občutili idejo ločitve že v prejšnjem stoletju kot ločitev duhov, ki je prišla iz Nemčije k nam že okoli leta 1870. Ne vemo še, kako je pri nas možna sprava, ker še nismo našli srednje poti med klerikalizmom in liberalizmom. Socialistični realizem z umetnim prikazom zgodovinskih revolucij ni uspel. Namesto sovjetskega uniformizma in kolektivizma prodira k nam ameriška nivelizacija.

Aurobindo (1991) meni, da se je duhovna kultura doslej pretežno razvijala na estetski in vzgojni ravni, ne pa še na emancipatorični. To velja tudi za vsa področja naše kulture. Argument za to tezo je v dejstvu, da nismo razvili svojih sposobnosti do vrhunca. Duhovna kultura še vedno stoji v senci politike. Še vedno ne razlikujemo med kvaliteto in nekvaliteto v kulturi.

Geslo duhovne kulture je: spoznaj samega sebe. Spoznavamo se kot zamudnike, ker vedno odkrivamo prisotnost tuje kulture pred našo.

Hegel je opisal razvoj kulture v smislu nasprotujočih procesov ponotranjenja (Erinnerung) in povnanjenja (Entausserung), kar je zakonitost razvoja sleherne kulture. V dobi postmoderne in postantropocentrizma se uveljavlja model organske povezanosti sveta. Ta model odpira znotraj enotnega pluralizma interesov prostor razumevanja malih kultur. Na način naše večje kreativnosti in priznanja zunanjih kultur bodo naši občutki manjvrednosti postopoma izginili. Ti občutki so poleg mačehovskega odnosa politike do kulture ovira razvoja. zato je v politiki premalo duha in v duhovni kulturi premalo politike.

Svetina (1992) je ugotavljal pogoje, s pomočjo katerih bomo dosegali boljše rezultate v kulturi. Menil je, da mora naša nacionalna duhovna kultura sprejemati najboljše dosežke svetovne kulture, da bo lahko dajala svoje najboljše dosežke v svetovno zakladnico.

Svetinov program kulturnega razvoja vključuje:

1. široko odprta vrata k zakladnici svetovne duhovne kulture,
2. intenzivno iskanje lastne globinske identitete,
3. stalno povečevanje in bogatenje življenja v izmenjavi z drugimi narodi,
4. dopolnitev rezultatov kulture z bogastvom znanja in izkušenj,
5. ustrezna organizacija vzgoje in izobraževanja,
6. ustrezna nacionalna politika,
7. družba bi morala spodbujati realizacijo teh ciljev,
8. zastopanje širšega ideala nacionalne in splošne kulture.

Svetina se ni vprašal, kako lahko šola te ideale realizira. Za razvoj kulture do višjih ravni bi morali opraviti katarzo obstoječih predsodkov in ogroženosti. Integracija

postmoderne znanja poteka na področju znanosti, umetnosti in religije. Res je, da to nalogo lažje opravijo privatne šole, ki niso tako odvisne od države in kapitala kot javne. Kvaliteta kulture pomeni tudi kvaliteto in smisel življenja. Duhovne potrebe nastajajo na višjih ravneh zavesti. Kvaliteta življenja pomeni realizacijo splošnih vrednot. Duhovne potrebe so pri nas še slabo razvite in se redkokdaj pojavljajo. Postmoderno znanje vsebuje filozofske, religiozne, umetniške in znanstvene vsebine. Slovenci imamo dovolj vitalne sile, samozavesti in vere v prihodnost za razvoj duhovne kulture. Ne le slovenska, ampak tudi zahodna kultura bi se morali od znotraj prenoviti. Nasproti socialističnemu človeku, ki se je blamiral v kakofoniji (gr. kakos - slab, neprijeten), bi se moral duhovni človek razvijati v smeri antičnega ideala kalokagatije (gr. kalos kai agathos - skladnost lepega in dobrega).

LITERATURA

- Aurobindo Šri (1989): Umetnost in narod. Kaj pomeni za narod umetnost? Radovljica, Didakta.
- Gerken Gerd (1990): Die Geburt der neuen Kultur. Vom Industrialismus zum Light Age. Duesseldorf, ECON.
- Kermauner Taras (1990) Kristus in Dioniz. Razprava o slovenski dramatikii zadnjega pol stoletja. Ljubljana, DZS.
- Kolenc Janez (1993): Politična kultura Slovencev. Raziskovanje odnosov med civilno družbo in državo. Ljubljana, Karantanija.
- Kovačič Peršin Peter (1993): Zaveza slovenstvu. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Rupel Dimitrij (1996): Edinost, sreča, sprava. Ljubljana, Mihelač.
- Stanič Janez, Macura Dušan (ured., 1992): Demokracija in politična kultura. Ljubljana, Enajsta univerza.
- Svetina Janez (1992): Slovenci in prihodnost. Radovljica, Didakta.
- Trstenjak Anton (1991): Misli o slovenskem človeku. Ljubljana, Založništvo slovenske knjige.
- Vodnik France (1993): Dialektika in metafizika Slovenstva. Ljubljana, ČGP Delo.